

Lukijalle

Tässä teoksessa keskiajan ja uuden ajan alun kirkon hengellinen valta kohtaa elämän Turun kaduilla ja vinttikammareissa. Teoksella on useita tavoitteita: se osoittaa, miten olennaisesti Turun seudulla eläneet ihmiset olivat kristillistyttyään ensin osa yleistä länsieurooppalaista kirkollista järjestystä ja sittemmin pikkuhiljaa osa mahtivaltiota, jossa tukholmalainen vaikutuspiiri näkyi yhä voimakkaammin samalla kun kirkko ajautui maallisen vallan kontrolliin. Tässä teoksessa esitetään myös, että Turku ja Turun seutu oli jo sydänkeskiajalla elimellinen osa eurooppalaista kulttuuria. Vaikka olot olivat vaatimattomat, seudun materiaallinen ja henkinen kulttuuri vastasivat ajan yleisiä vaatimuksia. Alueen asukkaat olivat hyvin perillä muodista, lain kirjaimesta ja uskonopeista – ja he osasivat myös oivallisesti käyttää näitä tietojaan edukseen.

Turku lähiseutuineen on ollut maallisen ja hengellisen vallan, kulttuurin ja talouden keskittymä niinä vuosisatoina, joita on sittemmin nimitetty myöhemmistä hallintojärjestelyistä ja valtiokokonaisuuksista erottuvaksi ”Ruotsin vallan ajaksi”. *Turun tuomiokirkon suojoissa* osoittaa, että kulttuuriset vaikutteet kirjoitustaidosta oikeusjärjestelmään ja protestanttiseen reformaatioon kulkivat usein monien välikäsien kautta Euroopasta Turkuun ja sen kautta läpi laajan hiippakunnan. Maallinen valta oli heikko, mutta kirkollinen hallinto kykeni keskittämään harvaan asutun alueen taloudellisia resursseja hiippakuntakaupunkiin ja ylläpitämään katedraalia, kirjatuotantoa, asiakirjahallintoa ja koulua – josta myöhemmin kehittyi kruunun rahoittama Turun Akatemia.

Keskiaika on kiehtonut kirjailijoita, kuvataiteilijoita ja viihteen tekijöitä. Käsillä oleva teos pohtiikin myös, millaisille juurille ja mielikuville tietoisuutta Turusta on myöhemmin rakennettu. Keskiajan esittämistä kutsutaan nykyisin termillä ”medievalismi”. Keskiaika on ollut muodikasta useilla aikakausilla, ja erityisesti goottilaisuuden ihannointi romantiikan ajan Euroopassa on rakentanut mielikuviamme keskiajasta. Yhtä lailla medievalismi kukoistaa tänäkin päivänä vaikkapa Turun keskiaikaisilla markkinoilla¹, joten Turulla ja Turun seudulla on tärkeä asema keskiajan myöhemmässä esittämisessä Suomessa.

Tämä teos pyrki myös korjaamaan Turun historian tutkimuksesta käytävää tieteellistä keskustelua vaikeuttavia puutteita. Tällaisia merkittäviä pulmia on kaksi. Ensinnä Turun ja Varsinais-Suomen varhaisemman historian perustutkimus on jo suhteellisen vanhaa, eikä se myöskään ole juurikaan käynyt keskustelua aikakautta koskevan eurooppalaisen tutkimuksen kanssa; Turun kaupungin historian vuoteen 1809 asti ulottuvat osat on julkaistu vuosina 1970–1981, ja Varsinais-Suomen historian vastaavat osat ovat ilmestyneet 1930–1970-luvuilla.²

Toinen, kylläkin hyvin tiedostettu mutta edelleen ajankohtainen ongelma on tieteenalojen erikoistuminen ja sitä kautta eriytyminen: esimerkiksi arkeologia on tuottanut viimeisen 30 vuoden aikana runsaasti uutta lähdeaineistoa Turun kaupunkialueen kehityksestä, rakenteesta ja elämästä,³ mutta tätä tietoa on hyödynnetty muiden alojen tutkimuksessa vaihtelevasti. Vastaavasti historioitsijoiden suhtautuminen Suomen keskiajan kirjallisiin lähteisiin on ollut murroksessa: perinteisten 1800–1900 -lukujen taitteessa koottujen lähdejulkaisujen sijaan tutkijat ovat viime vuosina palanneet alkuperäisten lähteiden pariin ja analysoineet pergamenttifragmentteja, asiakirjojen rakenteita ja käsialoja.⁴ Stematologia, diplomatiikka, kodikologia ja paleografia ovat kokeneet uuden nousun,⁵ mutta mikäli niiden tuloksia ei tuoda laajemman tiedeyhteisön ja lukevan yleisön tietoisuuteen, on vaara, että tutkijoiden ja tieto- ja oppikirjojen kirjoittajien lähdekritiikki perustuu vuosikymmeniä vanhoihin, osin virheellisiin tai epätarkkoihin tutkimustuloksiin. *Turun tuomiokirkon suojissa* onkin otteeltaan voimakkaasti lähdepainotteinen. Osa käytetyistä lähteistä on tutkijayhteisölle aiemmin tuntemattomia kuten *Sacra Romana Rotan* lähdelöytö tai viime vuosien arkeologisten kaivausten paljastama lähdemateriaali. Uuden lähdeaineiston analysoinnin ja sen tuottaman tiedon lisäksi kirjan artikkelit kytkeytyvät kiinteästi kansainvälisestäkin ajankohtaisiin tutkimusmenetelmiin, mikä sallii uudenlaisia tulkintoja ja tuottaa entistä tarkempaa tietoa monista keskiajan ja uuden ajan alun ilmiöistä Suomessa, kuten esimerkiksi Ville Wallan tai Riitta Laitisen artikkelit erinomaisesti osoittavat.

Teoksen kirjoittajat edustavat arkeologiaa, kulttuurihistoriaa, oikeushistoriaa, Suomen historiaa, taidehistoriaa ja yleistä historiaa.

Monitieteisyys on läsnä myös artikkelien sisällä. Esimerkiksi Auli Bläuerin artikkelissa arkeologisesta luuaineistosta saatavia tietoja yhdistetään perinteisesti historian tutkimuksen käyttämiin kirjallisiin lähteisiin ja Satu Lidman käsittelee oikeushistoriallista lähdeaineistoa sukupuolen ja seksuaalisuuden historian kysymysten kautta. Tieteidenväliselle, kansainvälisesti orientoituneelle keskiajan ja uuden ajan alun tutkimukselle Suomessa, myös Turun osalta, on vielä runsaasti tilaa. Kiinnostus Turun seudun menneisyyden uudelleenarviointeihin tiukemman lähdekritiikin, kansainvälisten tutkimusvirtausten ja monitieteisen yhteistyön innoittamana on virinnyt niin paikallis- kuin laajemmin hiippakunnan historian tutkimukseen.⁶ Esimerkkeinä tällaisista parhaillaan käynnissä olevista projekteista mainittakoon Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640. Tätä tutkimushanketta johtaa dosentti Anu Lahtinen ja siinä on mukana useita tämänkin kirjan kirjoittajia.

Teoksen artikkelit

Kirja jakautuu kolmeen osaan, joista ensimmäinen käsittelee laajasti Turun hiippakuntakeskukseen liittyvää kulttuurista ja taloudellista kuoistusta keskiajalla sekä niitä aineellisia mahdollisuuksia, joita kirkon hallinto tarjosi paikalliselle virkaeliitille. Tuomas Heikkilän artikkeli ”Turku – keskiajan Suomen kirjallinen keskus” ja Ville Wallan artikkeli ”’Scriffuit j Nadhendal’ – asiakirjat ja niiden kirjoittaminen Naantalın luostarissa” sijoittavat Turun seudun osaksi keskiajalla syntynyttä latinan- ja ruotsinkielistä kirjallista kulttuuria ja asiakirjahallintoa. Turun aluetta tarkastellaan näissä artikkeleissa ensimmäistä kertaa kirjallisen kulttuurin näkökulmasta kokonaisuutena. Poikkeuksellisesti kirjoittajat ottavat huomioon niin kirkollisen kuin maallisen vallan käyttämät ja tuottamat aineistot. Naantalın luostarin asiakirjojen analyysi osoittaa, kuinka tunnettujenkin lähteiden tulkinnessa voidaan päästä entistä syvemmälle tasolle. Testamentit ja kauppakirjat eivät kerro enää vain lahjoittajista tai luostarin valtavasta maaomaisuudesta, vaan alkuperäisten asiakirjojen rakenteen ja käsialojen vertailu auttaa tunnistamaan luostarin eri kirjureita ja heidän työtapojaan. Asiakirjat toimivat uudenlaisena avaimena vanhimpaan suomalaiseen asiakirjahallintoon.

Petrus Benedictin virkakiistaa käsittelevä Kirsi Salosen artikkeli tarjoaa suomalaisessa keskiajantutkimuksessa harvinaista herkkua: aivan uuden lähdelöydön Sacra Romana Rotan, korkeimman paavillisen oikeusistuimen arkistosta. Salonen sijoittaa virkakiistan jännittävästi siihen kontekstiin, jossa sitä aikanaan käytiin: osaksi koko myöhäis-keskiaikaista kirkollista virantäyttökulttuuria ja virkojen metsästystä, johon liittyi paavin kuuriassa oleskelleiden kirkonmiesten kyky ja halu ajaa omaa etuaan. Kotoisen hiippakunnan taloudellisiin realiteetteihin ja toisaalta yllättäväänkin vaurauteen puolestaan pureudutaan artikkelissa ”Valkonahat ja lohitynnyrit – Turun piispan taloudellinen asema keskiajalla”. Suvia Seppälän syvälinen tutkimus keskiaikaisesta piispanpöydästä konkretisoi, millaisiin tuloihin myöhäis-keskiaikaisen Turun hiippakunnan mahtimiehet, kuten piispat Maunu Olavinpoika (Tavast), Olavi Maununpoika, ja Maunu Niilonpoika (Särkilähti) saattoivat perustaa toimintansa.

Kirjan toisessa osassa estradin valtaavat ne kaupungin asukkaat tai kaupungin katukuvaan olennaisesti kuuluneet ihmiset, jotka usein vanhempien aikojen tutkimuksessa jäävät katveeseen. Tässä tapauksessa esiin astuvat muun muassa laivamiehet, kerjäläiset ja niin kunnialliset kuin kunniaattomatkin naiset. Kaduilla vaeltavat myös koirat ja siat. Erityisesti kaupunkiin sopimattomien, häväistyjen ja syrjittyjen asemaa pohditaan kahdessa artikkelissa, joista ensimmäinen, 1600-luvun karkotuksia käsittelevä artikkeli perustuu Riitta Laitisen perusteelliseen lähdeyöhön Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjojen parissa. Tämän lisäksi Laitinen suhteuttaa turkulaiset karkotukset ja muut hyödyttömäksi ja haitalliseksi katsottuun väestönosaan suunnatut rangaistustoimet samoihin ja samanaikaisiin ilmiöihin muissa pohjoiseurooppalaisissa kaupungeissa. Laitinen tarkastelee Turun tilannetta osana laajempaa ilmiötä, jossa asenteet köyhyyteen ja irtolaisuuteen määriteltiin uudeleen uuden ajan alun Euroopassa. Toisenlainen marginaali on tarkastelun kohteena Satu Lidmanin artikkelissa, jossa seksuaalinen häpeä ja haavoittuvuus – hauraus ja haureus – asettuvat osaksi pitkän keston oikeuskulttuurin ja oikeudenkäytön muutosta ja muuttumattomuutta 1600-luvun Turussa ja Tukholmassa. Keski- ja uuskiaikaisilla laeilla oli pitkä elämä, mutta niitä myös tulkittiin uuden, protestanttista moraalia ja yhteisön siveyden kontrollia korostavan uuden ajan alun ilmapiirissä.

Perinteisesti menneisyyttä tutkivat tieteet ovat kiinnittyneet ihmiseen, mutta turkulaiset eläimet nousevat tutkimuskohteeksi artikkelisissa ”Luita ja mustetta. Eläimiä Turussa arkeologisen aineiston ja kirjallisten merkintöjen valossa”. Poikkeuksellisen näkökulmansa lisäksi Auli Bläuerin artikkeli osallistuu ajankohtaiseen keskusteluun arkeologian ja historian, materiaalien ja kirjallisten lähteiden yhteyksistä. Tästä ajankohtaisuudesta kertoo se, että kirjan toimitusvaiheessa saapui kirjoituskutsu *Historiallisen aikakauskirjan* ”Arkeologia ja historia” -teemanumeroon, joka keskittyy paljolti samoihin kysymyksiin, joita Bläuer artikkelissaan pohtii.

Teoksen kolmas osa puolestaan pureutuu kadotettuun ja keksittyyn keskiajan ja uuden ajan alun historiaan. Osion artikkelit kaikki omalla tavallaan reflektivat sitä, miten ja mitä me tutkijoina ja menneestä kiinnostuneina lukijoina voimme ymmärtää sellaisista menneen ajan ilmiöistä tai esineistä, joita ei enää ole tai jotka ovat aina olleet lähinnä mielikuviamme tuotetta. Tuija Tuhkasen artikkeli ”Turun tuomiokirkon tuhoutuneet saarnatuolit” tarkastelee tuhoutunutta esinekulttuuria kirkollisessa sfäärissä. Tuhkanen paneutuu tekstissään olennaiseen osaan kirkollista kulttuuria: niihin esineisiin, joista saarna luettiin. Eri syistä tuhoutuneet Turun tuomiokirkon lukupulpetit ja saarnatuolit rekonstruoidaan eräänlaisen tekstuaalisen arkeologian avulla vertailemalla aikalaiskuvauksia säilyneisiin saarnatuoleihin, jotka todistettavasti perustuvat tuomiokirkossa sijainneisiin, mutta sittemmin eri syistä hävinneisiin esikuviin. Artikkelin esittämä kirkkotila ei yllättäen vastaakaan mielikuvaa koruttomasta luterilaisesta tuomiokirkosta, vaan sen tilalle nousee alati muutoksessa oleva pyhäkkö, joka sopeutui myös lahjoittajien haluun esittää ja esitellä valtaa, vaurautta ja sosiaalista statusta.

Osio päättyy kahden artikkelin voimin medievalistiseen näkökulmaan. Medievalistinen painotus on perusteltua, koska tällainen näkökulma on viimeistään 1980-luvulta lähtien ollut kansainvälisessä tutkimuksessa vakiintunut tapa reflektoida tulkintoja keskiajan historiasta, mutta Suomessa aihepiiriä on tutkittu varsin satunnaisesti.⁷ Reima Välimäen ja Hannu Salmen artikkeleissa keskiaika ja uuden ajan alku kohdataan historiakulttuurin ja menneisyyden monikerroksellisten tulkintojen kautta. Välimäen artikkeli ”Uusi Turku tupineen – Hilda

Huntuvuoren (1887–1968) historialliset romaanit ja kuva varhaiskeskiajan Turusta” reflektoi maailmansotien välisen ajan näkemyksiä siitä, mitä Turun menneisyys on ollut tai mitä sen olisi toivottu olevan. Keskiajan tutkijana Välimäki tuo myös esille Huntuvuoren historiafiktion pitkäkestoisuuden mahdollisuuden osana sellaisiakin keskiajan ilmiöitä, joihin on saatu viime vuosikymmenten tutkimuksessa ratkaisevasti erilaisia vastauksia kuin ne, joita Huntuvuori muotoilee fiktiivisillä lähteillä. Hannu Salmen ”Katarina ja sadan miekan mies – keskiajan ja uuden ajan alun elokuvallinen Turku” on laajemmin elokuvatutkimuksen traditiosta käsin historiakulttuuria pohtiva artikkeli, jossa myös tehdään perustavanlaatuinen katsaus (ks. artikkelin taulukko 1) kotimaisen elokuvan kiinnostukseen historiallisia aiheita kohtaan. Kuten Huntuvuori, on myös suomalainen filmitoiminta vaikuttanut suhteeseemme esimoderniin menneisyyteen ja erityisesti populaariin mielikuvaan keskiajan ja uuden ajan alun turkulaisista maiseista sekä kaupunkikuvaa värittäneistä ihmisistä. Näissä artikkeleissa kurkistetaan virallisen menneisyyttä luovan kaanonin ulkopuolelle ja katvealueille: tutkimuskohteina ovat kirjat ja elokuvat ovat ilmestymisaikanaan olleet tunnettuja, mutta jääneet myöhemmin enemmän tai vähemmän unholaan.

Käytännön huomioitavaa

Lukijaystävällisyyden nimissä olemme päätyneet käyttämään tunnettujen ihmisten, kuten piispojen ja hallitsijoiden nimissä totunnaisia suomenkielisiä muotoja, vaikka nykytutkimuksessa mieluummin käytetään heistä ruotsin- tai latinankielisiä nimimuotoja. Näin ollen tässä teoksessa Magnus Eriksson on Maunu Eerikinpoika. Ihmisistä, joilla ei ole vakiintuneita nimisuomennoksia olemassa, käytämme tässä teoksessa yleisintä nimimuotoa tai muotoa, joka asiakirjoissa tulee esiin, koska emme voi arvella ihmisten äidinkieliä tai kutsumanimen varsinaisia muotoja. Näin ollen olemme päätyneet käyttämään esimerkiksi mitä todennäköisimmin Matti Lampaanpää -nimisestä miehestä muotoa Mats Lampaanpä, sillä tällä nimellä hän esiintyi Turun raastuvan-oikeuden pöytäkirjoissa.

Kiitokset

Toimittajat haluavat kiittää lämpimästi kaikkia kirjoittajia, toimitus-apulaistamme Henna Karppista, Turun Historiallista Yhdistystä ja sen julkaisutoimikuntaa, Turku Centre for Medieval and Early Modern Studiesia ja sen julkaisutoimikuntaa, kaikkia vertaisarvioijia, kuvien luovuttajia ja kaikki niitä muita moninaisia tahoja, jotka ovat edesauttaneet tämän teoksen syntymistä.

Aboa anno domini MMXII, die Ioannis Chrysostomi
Reima Välimäki, Marika Räsänen ja Marjo Kaartinen

Viitteet

- 1 Tämä kirja sai alkunsa juuri keskiaikaisilla markkinoilla kesäkuussa 2011 järjestetyssä seminaarissa ”Elämää tuomiokirkon varjossa – näkökulmia keskiajan ja uuden ajan alun Turkuun”. Toimittajat kiittävät markkinoiden järjestäjää, Turun suurtorin keskiaika ry:tä hienosta yhteistyöstä.
- 2 Ks. esim. Juva et al. (toim.) 1938; 1949, Kivikoski & Gardberg 1971; Kuujo 1981; Nikula 1971; 1987; Ranta 1975; Viljanti et al. (toim.) 1971.
- 3 Turun kaupunkialueen arkeologisten kaivausten tuloksia on myös julkaistu laajasti, ks. esim. Seppänen (toim.) 2003; Söderström & Pihlman (toim.) 2010.
- 4 Ks. tästä työstä kokoomateos on *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, toim. Tuomas Heikkilä.
- 5 Ks. näitä tutkimusaloja esittelevät artikkelit teoksessa *Keskiajan avain*, toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Niiranen.
- 6 Tällaisena julkaistuna tuoreena tutkimuksena mainittakoon *Naantalın luostarin rannassa*, toim. Kari Uotila.
- 7 Esimerkki kattavasta, laajaan lähdeaineistoon pohjautuvasta suomalaisen medievalismin tutkimuksesta on Derek Fewsterin väitöskirja *Visions of Past Glory* (2006).

Kirjallisuus

- Fewster, Derek: *Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Finnish Literature Society, Helsinki 2006.
- Heikkilä, Tuomas (toim.): *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010.

- Juva, Einar W. et al. (toim.): *Varsinais-Suomen historia 2, 1–2*. WSOY, Porvoo 1938.
- Juva, Einar W. et al (toim.): *Varsinais-Suomen historia 5, 1–6*. Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys, Turku 1949.
- Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.): *Keskiajan avain*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Kivikoski, Ella & Gardberg, C. J.: *Turun kaupungin historia. Kivikaudesta vuoteen 1366*. Turun kaupunki, Turku 1971.
- Kuujo, Erkki: *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turun kaupunki, Turku 1981.
- Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1521–1600*. Niteet I ja II. Turun kaupunki, Turku 1987.
- Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1721–1809*. Niteet I ja II. Turun kaupunki, Turku 1971.
- Ranta, Raimo: *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Turun kaupunki, Turku 1975.
- Seppänen, Liisa (toim.): *Kaupunkia pintaa syvemmältä*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae, IX. TS-yhtymä: Suomen keskiajan arkeologinen seura, Turku, 2003.
- Söderström, Marita & Pihlman, Aki (toim.): *Varhainen Turku*. Turun Museokeskuksen Raportteja 22. Turun museokeskus, Turku 2010.
- Uotila, Kari (toim.): *Naantalin luostarin rannassa*. [Muuritutkimus, Kaarina] 2011.
- Viljanti, Arvo et al. (toim.): *Varsinais-Suomen historia 7, 1–2*. Varsinais-Suomen maakuntaliitto, Turku 1971.